

СМИ - альтернативной прессы. Подчеркивается, что появление вышеупомянутого вида СМИ в Германии связано с активизацией студенческих движений. Именно они пропагандировали полную свободу мнений и освобождение от социальных ограничений, искали альтернативу медиа-системе того времени. Установлено, что альтернативная пресса постепенно, с изменением редакционной политики, превратилась из радикальной – изданий протеста «левых» - на традиционную ежедневную, которая является популярной и сегодня.

Ключевые слова: альтернативная пресса, контробщественность, редакционная политика, студенческое движение.

Alternative newspapers of Germany: origins and factors

Bondarenko Julia, PhD student,

Sumy State University, 2, Rymkogo-Korsakova st, Sumy, 40007, Ukraine, e mail: pretty82@yahoo.com

In this article the historical events are considered, that led to the aggravation of the political climate in Germany, which contributed to a qualitatively new segment of modern media - the alternative media. It is noted that the occurrence of this kind of mass media in Germany is associated with activation of student movements. They advocated complete freedom of thought and liberation from social constraints and searched for an alternative to the media system of that time. It was found out that gradually the alternative newspapers, with the change of editorial policy, has turned out from the radical press – the press of protest of the «Left party» – into the traditional daily newspaper that is popular till nowadays.

Key words: alternative press, counter-community, editorial policy, student movement.

1. Вайхлер Курт. Ді Андерен медіен : Теорі унд Праксин альтернатівер коммунікацйон. – Берлін, 1987. – С. 601
2. Флігер Вольфганг. Ді Тац. Фом альтернатівблатт цур лінкен тагесцайтунг. – Мюнхен, 1992. – С. 338
3. Норман Франц (Хрсг.) Хандбух політішер теоріею унд ідеологіен. – Райнбег бай Гамбург, 1997. – С. 561
4. Віггерсхауз Рольф. Ді Фракфуртер шуле. Гешіхте, Теоретіше Ентвіклунг, Політіше Бедойтунг. – Мюнхен, Відень, 1986. – С. 798.
5. Байєр Лотар у.а. Ді Фрюхте дер Револьте. Убер ді Ферендерунг дер політішен Культур дурх дер Штудентенбевергунг. – Берлін, 1988. – С. 153.
6. Бакес Уве; Ессе Екхард. Політішер Екстремізмус ін дер Бундесрепублік Дойчланд, Банд II: Аналюзе. – Кельн, 1989. – С. 384.
7. Фгл.: тац-журнал: 20 Яре Дойчер Хербст, 1997. – С. 6.
8. Тац-ферлагсдарштелюнг. – Берлін, 1999. – С. 3.

УДК 007 : 304 : 001

НОСІЇ ЛІБЕРАЛЬНОГО КОНТЕНТУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

МІТЧУК Ольга,

канд. філол. наук, доц.,

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, вул. С. Дем'янчука, 4, Рівне, 33027, Україна, e-mail: mitchukoa@ukr.net

У статті проаналізовано ключові особливості соціальних комунікацій як суспільно-історичного явища, які, на наше глибоке переконання, дають можливість зрозуміти, що сам феномен соціальних комунікацій творять людські особистості, вписані у контекст певної спільноти, певної історичної епохи, певного суспільного процесу. При цьому закріплення одного варіанту певного

© Мітчук О., 2015

взірця соціальних комунікацій стає основою для того, щоби контент носіїв приходив до аудиторії не у вигляді його (контенту) постійної зміни та переробки, а у вигляді створення нових символічних значень цілісних комплексів вже не традиційних смислів.

Говорячи про носії контенту в соціальних комунікаціях, вчені неодноразово наголошували на унікальності їхньої ролі в системі формування загальної культури. Носії контенту в соціальних комунікаціях як явище – це і «споживач» досягнень людського інтелекту, і барометр стану суспільства, джерело знань і прогресу.

Ключові слова: соціальні комунікації, ліберальний контент, інформаційна культура, демократичне суспільство.

Вступ. У становленні та розвитку комунікацій спостерігаються ті самі тенденції, що і в розвитку пізнання та людської особистості, а коли сутність такого явища як соціальні комунікації усвідомлюється суспільством, тоді культура існує вже як вагомий впливовий чинник суспільного буття.

Актуальність наукового пошуку. Винятково актуальною проблемою функціонування носіїв контенту в соціальних комунікаціях стало співвідношення фактологічної і документальної інформації та її інтерпретації.

Мега наукового пошуку полягає в розкритті ключових чинників функціонування ліберального контенту в соціальних комунікаціях. Для її досягнення поставлені такі завдання: дослідити теоретико-методологічні засади функціонування ліберальних соціальних комунікацій та окреслити чинники функціонування носіїв ліберального контенту в соціальних комунікаціях.

Історіографія. Ключовими для аналізу стали наукові здобутки провідних вітчизняних і закордонних учених, серед яких наукові теорії та концепції, що формують фундаментальні наукові положення з соціальних комунікацій: теорія соціальних комунікацій, теорія масової комунікації, методологія досліджень соціальних комунікацій В. Різуна, теорія соціології соціально-комунікаційної практики, інформаційна теорія та її роль у соціальних комунікаціях В. Іванова, теорія трансформації комунікації М. Маклюєна, теорія соціології масової комунікації М. Вебера. В основу наших роздумів покладено теоретичну спадщину таких науковців: Т. Джефферсона (надавав перевагу суспільній більшості, яка – на відміну від індивідуальних потенцій окремих людей – обов'язково прийме правильне рішення), Д. Мільтона та Д. Мілля (прихильники ліберального світоглядного бачення цілковитої правди в інформаційних джерелах, заснованої на чесних ринкових стосунках), Д. Локка (автор ідеї суспільного контракту, цілковитого та повного розподілу гілок влади, що впливає на коректність ліберальних соціальних комунікацій).

З точки зору науково-дослідницької практики ми можемо розрізняти різні методи дослідження та аналізу, які використовуються носіями контенту в соціальних комунікаціях на різних рівнях їхнього функціонування. А саме філософські та математичні методи, опрацювання теорій з різним ступенем формалізації, кількісний та якісний принципи медіа аналізу контенту, кількісні методи обстеження, кількісні експериментальні методи (психологічне тестування), кількісний і якісний аналіз медіа контенту, якість прийому і розуміння вивчення повідомлень в носіях контенту в соціальних комунікаціях.

Результати й обговорення. Увага до різних течій в українському інформаційному просторі як предмета досліджень у галузі теорії соціальних комунікацій доволі часто пов'язується із зростанням інтересу до соціальних комунікацій, адже вивчення генези функціонування носіїв контенту в українських соціальних комунікаціях приводить дослідників до необхідності чіткої класифікації комунікаційних потреб і комунікаційних пропозицій в українському інформаційному просторі в конкретний період його існування.

Представлена нижче історія функціонування носіїв ліберального контенту в українському сегменті соціальних комунікацій знає етап критичного аналізу існу-

ючих концепцій. Зокрема, Євген Немировський вважає, що розгляд цієї проблеми у контексті явищ суспільної свідомості нагадує свого роду ланцюг: форма суспільної свідомості – література – книга [6]. Показово, що в умовах боротьби українців за утвердження етнічної і національної самобутності народу носії контенту в соціальних комунікаціях багатіли цілком коректними дискусіями про походження українців та їхньої мови: підкреслимо, обговорення цих питань відбувалося за відсутності належних умов для розвитку.

Увагу до ліберальних соціальних комунікацій польський дослідник Кштитоф Мігонь пов'язує із ростом інтересу до інформаційної культури взагалі [5, с. 161]. У будь-якому більш чи менш розвинутому суспільстві завжди буде усвідомлення необхідності максимально ефективного використання знань, які людство нагромадило за попередні історичні проміжки його розвитку, в тому числі завдяки європейським просвітницьким рухам.

Щодо України, то професор О. Коновець зауважує, що оригінальність цього досвіду криється в ідеях українського відродження та модернізації соціально-економічного, культурного життя українців впродовж кінця XIX – початку XX століть, яке акумулювало в собі інтелектуальну і духовну енергію попередників, починаючи з часів Київської Русі; цей досвід, набутий українською ліберальною інтелігенцією в контексті оновлення соціально-економічного і культурного життя, є цінністю і для сьогодення (див.: [3, с. 9]).

Таким чином, носії ліберального контенту в українському сегменті соціальних комунікацій Україні набули доволі широкого розповсюдження завдяки тому, що:

по-перше, було відтворено загальну картину ролі української ліберальної думки в минулому;

по-друге, до українських реалій свого часу було адаптовано існуючу інформаційну практику;

по-третє, відбувся серйозний аналіз джерел, пов'язаних із появою та розвитком носіїв ліберального контенту в українському сегменті соціальних комунікацій як потужного представника інформаційних надбань.

Розвиток соціальних комунікацій передбачає, зокрема, наслідування тим носіям, які мають авторитет знання та досвіду. Саме в цьому соціальні комунікації допомагають закріпленню змісту норм, яким у суспільстві надається особливого значення.

У соціальних комунікаціях нове і старе, традиційне і новаторське, «своє» і «чуже» разом створює картинку протиріч, культурної норми в її динаміці – динаміці, яка може бути яскраво виділена та усвідомлена при співставленні розуміння контенту. При цьому напруга між фактичними змінами традиційного знання і його закріпленою формою у візрцях соціальних комунікацій інколи виражена у відчутті втрати, традицій своєї початкової чистоти, в чому і полягає криза звичного світопорядку.

Процеси національно-культурного оновлення у будь-якому демократично розвинутому суспільстві неможливі без зростання інтересу до власної історії. Адже повноцінне вивчення та відтворення у наукових розвідках ключових моментів вітчизняної історії завжди посідатиме одне з провідних місць у системі розвитку цивілізованого інформаційного суспільства та формуванні національної свідомості його громадян. До того ж, ні економічний, ні соціальний прогрес не матимуть дієвої сили, якщо не живитимуться прогресом духовним, що спирається на самобутність народу, вироблену історично.

Носії контенту були і залишаються важливим чинником надбання функціонування соціальних комунікацій взагалі. Говорячи про носії контенту в соціальних комунікаціях, вчені неодноразово наголошували на унікальності їхньої ролі в системі формування загальної культури. Носії контенту в соціальних комунікаціях як явище – це і «споживач» досягнень людського інтелекту, і барометр стану суспільства, джерело знань і прогресу.

Соціально-комунікаційний простір був і залишається однією з важливих характеристик формування і функціонування будь-яких світоглядних поглядів. Лише в межах функціонування соціально-комунікаційного простору проявляються та закріплюються результати життєдіяльності етносу, здійснюється накопичення, збереження і систематизація інформації.

Справжні цінності соціальних комунікацій орієнтують розвиток суспільства в бік інтелектуального збагачення людини, але за конкретних умов суспільного життя інколи буває надзвичайно складно виявити, що саме реально відповідає інтелектуальним цінностям. Дуже важливою є заувага про те, що лише в певному та цілісному взаємозв'язку вищезгаданих загальних критеріїв можливим буде виявлення індивідуальної своєрідності історичного формування носіїв ліберального контенту в українському сегменті соціальних комунікацій як цілісного феномену в конкретно-історичних умовах. При становленні у нашому тисячолітті інформаційної цивілізації виникає питання про взаємодію соціальних комунікацій та інформаційної культури.

Однак соціалізація контенту є основою комунікацій. Передова інтелігенція кінця XIX – початку XX століття розуміла, що мова – ментальний феномен, який виступає безумовним стрижнем будь-якого виду комунікації. У мові закодовані знання людини, її уявлення про світ у цілому, її індивідуальний життєвий досвід, цілісна картина світу всього соціуму. У процесі комунікації той, хто говорить, спрямовує того, хто слухає, до певної інформації, що зберігається в його голові, що там структурована й організована в глобальну картину світу.

Інформація є вмістилищем духовних надбань тих, хто її створював та поширював. Це підтверджує думку Ю. Лотмана – «культура є пристроєм, що виробляє інформацію» (див.: [4, с. 15]). Але ж соціальні комунікації є також і явищем, що запам'ятовує події. Нинішня ситуація може твердити, що носії ліберального контенту в українському сегменті соціальних комунікацій мають пам'ять, актуальним елементом цих носіїв є соціальна пам'ять, у якій зберігаються духовні надбання наших попередників.

Носії ліберального контенту в українському сегменті соціальних комунікацій містять не алгоритми, а програми людської поведінки, які відображають досвід багатьох поколінь людей. Виходячи з цього, можна сказати, що ліберальні соціальні комунікації виступають своєрідним інформаційним забезпеченням суспільства. Таким чином, з інформаційно-семіотичної точки зору світ соціальних комунікацій постає в трьох основних аспектах:

- по-перше, світ феноменів;
- по-друге, світ смислів;
- по-третє, світ знаків.

Принцип комунікативності вимагає, щоб будь-який носій ліберального контенту в соціальних комунікаціях розглядався як чинник знакової систему особливого роду моделювання у вигляді цього трикутника. Тим самим цей принцип дозволить пояснити об'єктивні умови формування носіїв української ліберальної інформаційної культури як специфічної соціальної реальності. Соціально-комунікаційна діяльність виникає та розвивається у взаємодії триєдності:

- по-перше, змісту (соціальної інформації),
- по-друге, знакової (мова)
- по-третє, матеріально-конструктивної (паперовий кодекс) форм.

Лише у цій триєдності українські ліберальні соціальні комунікації можуть здійснювати свої функції, перетворюючись і на мету, і на результати суспільної діяльності.

Основою будь-якого контенту є інтенція (комунікативна мета), мотив і концепт (комунікативний смисл). Під комунікативною метою розуміють бажання автора викликати у аудиторії певні реакції за допомогою тексту. Вона тісно пов'язана з авторським задумом, що є уявним результатом текстової діяльності автора.

Специфіка будь-яких соціально-комунікаційних процесів полягає в тому, що, якими складними не були б контенти, масштабними інформаційні ресурси, інтенсивними та неоглядними інформаційні потоки, їх матриця за визначенням повинна бути співрозмірною індивідуальній людській свідомості, її можливостям та параметрам, що вимірюються соціальними характеристиками.

Саме в цьому сенсі історія соціальних комунікацій є цілісною історією створення, поширення, використання тих чи інших носіїв контенту в соціальних комунікаціях, які є комплексом духовного та матеріального чинників контенту. В основі дослідження ролі носіїв контенту в українському сегменті соціальних комунікацій кінця XIX – початку XX століття як чинника взаємодії матеріальної та інформаційної практики людської діяльності лежить суспільство, те саме українське суспільство, що виникло й існує на ґрунті загальнокорисної діяльності; отже, в цьому суспільстві є й соціальні комунікації. Соціальні комунікації завжди виступають як система матеріальних і духовних цінностей, а цінність – це те, що має сенс для людини, тому соціальні комунікації як конгломерат духовного та матеріального – це світ, наповнений сенсом людського буття.

Не викликає сумніву, що саме в межах функціонування соціальних комунікацій відбуваються зміни моральних та естетичних цінностей соціуму. Без володіння інформацією про ці цінності та базові уявлення, що утворюють концептуальну картину світу суспільства, неможливим видається розуміння соціальних комунікацій як комплексу вербальної і невербальної інформації – попри знання семантики мовних одиниць як комунікаційних чинників.

Світ соціальних комунікацій – це світ соціалізації людини від ранніх етапів до свідомого самоототожнення людини з суспільним середовищем. На початок цей світ «зростає в індивіда, оволодіває ним поза його вибором та волею. Це стає можливим з причин автономності і самодостатності етнічного типу культури і відповідних здатностей людини та її пов'язаності і суб'єктивності в культурі. Характер приналежності «до культури можна визначити як органічні зв'язки невідільної співприналежності» [1, с. 93].

Прилучений до етнічної інформаційно-історичної спільноти, індивід не віділяється над індивідуальною суспільно-єдиною цілісністю. Він виступає носієм ключових властивостей соціально-комунікаційного світу, до якого належить сам. Внутрішній світ людини розкриває міру «людяності свободи». Постава індивіда в культурі додіяльна і досуб'єктивна у своєму розвитку, освоює дійсність, що перевищує рівень її можливостей, її суб'єктивності. Вона сприймає її як згортку символів і слів, що несуть досвід існування цілого суспільства, перетворюючи на смисли власного існування, на спосіб власної дії.

Соціально-комунікаційне тло існування людини – це надія ціннісно-забарвлених стереотипів дії і мислення, які визначають стратегію життєдіяльності людини, проявляючись з тією чи іншою інтенсивністю в різні періоди її життя. Соціально-комунікаційний стереотип життя є своєрідним індивідуальним принципом співіснування людей, який забезпечує взаємопізнаваність і взаєморозуміння його носіїв, їх символічну комунікацію. Зазначені функції інформаційної культури формують духовні межі автономії свобод. Порушення цих меж, вихід індивіда поза них, пов'язаний з послабленням комунікаційної специфіки, втіленої у насамперед поведінкових нормах. Послаблення цілком не означає відмови, нехтування культурними цінностями, оскільки останнє рівнозначне руйнації особистості.

Для подолання цієї руйнації здаються очевидними два шляхи:

перший – шлях ментального функціонування соціальних комунікацій з обов'язковим пристосуванням до чужорідних комунікаційних норм;

другий – шлях створення синтетичного комунікаційного світу на основі функціонування власних і чужих носіїв ліберального контенту в соціальних комунікаціях.

Інформаційна свідомість як «атрибут реального, який приходить до людини так само безпосередньо, як і факт її буття, передається як певний природний стан світорозуміння – орієнтації у світі в тій конкретній ситуації практичної дії і спілкування, в якій індивід безпосередньо застає і виявляє себе» [2, с. 220]. Цілий комплекс культурних явищ, пов'язаних із створенням українського сегменту соціальних комунікацій, дозволяє констатувати, що самоусвідомлення набуває самодостатнього характеру тоді, коли суб'єкт співставляє «я – сутність» з якісною сутністю однієї з інформаційно-культурних систем. Це співставляння виходить за межі оцінок і уподобань. Рівень його зумовлений символічно-сисловою відповідністю внутрішнього світу людини і якісної сутності певного типу інформаційної культури.

Варто згадати, що період початку ХХ століття був позначений легалізацією й активізацією українського національно-визвольного руху, що особливо проявилось у видавничій діяльності. Український рух, розгортаючись вшир, захоплював різноманітними своїми формами представників усіх верств. Робиться спроба інституціоналізації, закріплення нормативно-законодавчого ґрунту, українізується освіта, церква, преса, розвивається кооперативний рух.

Значною мірою сприяла економічному та громадському розвитку суспільства кооперація, а в Україні та серед інших недержавних народів Російської імперії – ще й національно-політичному поступу. У часи реакції 1907-1914 років кооперація була майже єдиною легальною формою опозиції. Історія української кооперації, зокрема сільської, є певною мірою історією української культури, преси, науково-популярної книги, історією національного відродження українського народу. В створенні української кооперації брала участь свідомо українська інтелігенція.

Висновки. Досліджуючи виникнення, становлення, розповсюдження носіїв ліберального контенту в українському сегменті соціальних комунікацій в кінці ХІХ – на початку ХХ століття, зазначимо, що це питання прояснюється, якщо чітко розмежувати два типи комунікаційної практики, що співвідносяться із двома типами процесів:

а) матеріально-енергетичним – найрізноманітніші перетворення та переміщення матеріальних тіл; б) комунікаційним – перенос, отримання, накопичення, перетворення та передача інформації.

Практика першого типу, тобто матеріальна практика – це матеріально-енергетичний вплив на дійсність. Практика другого типу, тобто інформаційна практика – це вплив контенту.

До матеріальної практики належать і до сьогодні всі галузі економіки: промисловість, сільське господарство, торгівля, транспорт, енергетика. До інформаційної практики – комунікаційна діяльність. З того часу, як комунікаційні феномени потрапляють до аудиторії, мають збут як необхідну суспільству інформацію, вони починають впливати на слухачів та читачів, даючи їм нову інформацію та емоції, змінюючи їх психіку.

1. *Батищев Г. С.* Социальные связи человека в культуре / Г. С. Батищев // Культура, человек и картина мира : [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т философии ; отв. ред. А. И. Арнольдов, В. А. Кругликов. – М. : Наука, 1987. – С. 124–132.

2. *Быстрицкий Е. К.* Практическое знание в мире человека / Е. К. Быстрицкий // Заблуждающийся разум?: многообразие вненаучного знания : [сборник] / отв. ред. и сост. И. Т. Касавин. – М. : Политиздат, 1990. – С. 210–238.

3. *Коновець О. Ф.* Український ідеал: історичні нариси, діалоги / О. Ф. Коновець. – К. : ВЦ «Просвіта», 2003. – 196 с.

4. *Лотман Ю. М.* Куклы в системе культуры / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Избранные статьи : в 3 т. Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн : Александра, 1992. – 479 с.

5. *Мигонь К.* Наука о книге: Очерк проблематики / К. Мигонь ; пер. с польск. О. Р. Медведовой, В. В. Мочаловой, Р. Н. Смирновой. – М. : Книга, 1991. – 197 с.

6. *Немировский Е. Л.* Историография советской книги : тез. докл. на I Всесоюз. науч. конф. по проблемам книговедения / Е. Л. Немировский ; АН СССР. – М., 1977. – 20 с.

УДК 007 : 304 : 001

Носители либерального контента как фактор формирования демократичности украинского общества

Митчук Ольга, канд. филол. наук, доц.

В статье проанализированы ключевые особенности социальных коммуникаций как общественно-исторического явления, которые по нашему глубокому убеждению, дают возможность понять, что сам феномен социальных коммуникаций создают человеческие личности, вписанные в контекст определенного сообщества, определенной исторической эпохи, определенного общественного процесса.

При этом закрепление одного определенного варианта образца социальных коммуникаций становится основой для того, чтобы контент носителей проходил к аудитории не в виде его (контента) постоянного изменения и переработки, а в виде создания новых символических значений целостных комплексов уже не традиционных смыслов.

Говоря о носителях контента в социальных коммуникациях, ученые неоднократно отмечали уникальность их роли в системе формирования общей культуры. Носители контента в социальных коммуникациях как явление - это и «потребитель» достижений человеческого интеллекта, и барометр состояния общества, источник знаний и прогресса.

Ключевые слова: социальные коммуникации, либеральный контент, информационная культура, демократическое общество.

Carriers of liberal content as factor of forming of democratic character of Ukrainian society

Mitchuk Olga, PhD in Philological Sciences,

Private Higher Education Establishment Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, 4, Stepana Demianchuka st, Rivne, 33027, Ukraine, e-mail: mitchukoa@ukr.net

The article analyzes the key features of social communications are analysed as the essentially-historical phenomenon, that on our deep persuasion, give an opportunity to understand that the phenomenon of social communications is created by the human personalities, entered in the context of certain association, certain historical epoch, certain public process.

Thus fixing of one certain variant of standard of social communications becomes basis for that content of transmitters passed to the audience not as his (to content) permanent change and processing, but as creation of new symbolic values of integral complexes of already not traditional senses.

Speaking about the carriers of content in social communications, scientists repeatedly marked the unicity of their role in the system of forming of general culture. Transmitters of content in social communications as the phenomenon - it and «consumer» of achievements of human intellect, and barometer of the state of society, source of knowledge and progress.

Key words: social communications, mass-media, liberal content, informative culture, democratic society.

1. *Batyshchev G. S.* Social connections of man in the culture / of G. S. Batyshchev // Culture, man and world : picture [coll. item] / AS the USSR, Inst. of philosophy ; managing editor. A. I. Arnoldov, V. A. Kruglikov. – М. : Science, 1987. – P. 124–132.

2. *Bystrytskyi E. K.* Practical knowledge in the world of man / E. K. Bystrytskyi // Being mistaken reason?: variety of внеучного knowledge : [collection] / managing editor I. T. Kasavin. – М. : Politizdat, 1990. – P. 210–238.

3. *Konovets O. F.* The Ukrainian ideal: historical essays, dialogues / of O. F. Konovets. – К. : PC «Inlightening», 2003. are 196 p.

4. *Lotman J. M.* Dolls in the system of culture / of J. M. Lotman // Lotman J. M. the Select articles : in 3 т. of T. 1. Articles on a semiotics and typology of culture / of J. M. Lotman. It is Tallinn : of Alexander, 1992. – 479 p.

5. *Migon K.* Science about a book: Essay of range / of problems of K. Migon; truded. with polish. O. Medvedevoi, B. Mochalovoi, N. Smirnovoi. – М. : Book, 1991. – 197 p.

6. *Nemirovskij E. L.* Historiography of soviet book : theses. lecture. on I All-union scientific conference on the problems of bibliology / of E. L. Nemirovskii ; AS THE USSR. – М., 1977. – 20 p.